

Thriller met happy end?

De (bouw-)geschiedenis van het City-Theater

door Geraart Westerink

Na de uitvinding van de fotografie in de 19de eeuw was de ontwikkeling van de speelfilm een logisch vervolg. Met forse stappen kwam het nieuwe medium tot technisch wasdom. Het bleek ongekeerde mogelijkheden te bieden, zeker toen beeld en geluid konden worden gecombineerd en speciale studio's zich op de - commerciële - productie stortten, die artistieke kwaliteit niet uitsloot. Zo werd de (speel-)film in de 20ste eeuw in korte tijd populair bij een groot en breed publiek en ontpopte het fenomeen zich als een geduchte concurrent van ander vermaak als toneel, variété en muziek, waarvoor specifieke gebouwen werden ontworpen: de bioscopen.

Plannen

In de pioniersdagen van de film trokken exploitanten met hun apparatuur van stad tot stad. Zo deed in de zomer van 1910 C. Welte Kampen aan. Met zijn Kinematograph: *Theater van Levende Fotografieën*, zette hij de jaarlijks kermis luister bij, in goed gezelschap van een stoomcarroussel, de Chinese goochelaar Akimato, een paarden- en hondendressuur en de kiosk van het Volkskoffiehuis van de Nationale Christelijke Geheelonthouders Vereniging.¹ Vóór de komst van de bioscopen, werd - naast de incidentele evenementen - bestaande accommodatie gebruikt voor filmvertoning. De eerste vaste locatie in Kampen waar men met - bijna wekelijkse - regelmaat films kon zien, was de Stadsgehoorzaal aan de Burgwal. Op 2, 3 en 4 maart 1912 vond daar de eerste geannonceerde voorstelling plaats, bestaande uit tien verschillende films van in totaal 2,5 uur, begeleid door piano. De eerste was de natuuroopname *Wintersport in Chamonix*. De *Kamper Courant* was vol lof over de (technische) kwaliteit: 'De uitvoering viel te roemen vanwege het goede licht en de stilheid der beelden; van schittering geen sprake.' Wat aangeeft dat eerdere ervaringen met het nieuwe medium minder positief waren. De verslaggever vervolgt zijn relaas met de visionaire voorspelling: 'Zoo toegerust kan het niet anders of - evenals elders - zal ook hier blijken dat de Bioscoop een aantrekkelijk en goedkoop ontspanningsmiddel gaat worden

voor jong en oud, ja voor ieder van welke positie of richting hij ook zij.' Kaartjes kostten tussen de 50 en 25 cent.² Het programma werd aangekondigd onder de kop 'Bioscoop-Theatre "De Gehoorzaal"' en in de jaren twintig onder het veelbelovende 'Cinema Royal', waarvoor bekende exploitanten als M.H. van Genne en/of Albert Frères de invulling verzorgden. Later, na langdurige inburgering, werd gesproken van de 'Gehoorzaal-Bioscoop'. Men lokte de bezoekers naar binnen met aansprekende titels als: *Hoe zusje een broertje kreeg*, *De cowboy van Texas* en *Vrolijke leeuwen en warme kadetjes*, die ongedachte dimensies toevoegden aan de stedelijke cultuur.

Andere geschikte groepsaccomodaties naast de schouwburg waren er wel, maar zij openden in de regel slechts op zondag hun deuren en boden vanaf de kansel al eeuwenlang een vast omljnd programma in woord en gebaar, dat filmvertoning uitsloot. De naam *Stadsgehoorzaal* geeft duidelijk aan dat de stedelijke overheid een flinke vinger in de exploitatiepap roerde, wat mogelijk consequenties voor de programmering had. Een belangrijk deel van de in de raad vertegenwoordigde bevolking vond toentertijd de speel-

De eerste steenlegging, 8 juni 1940. Van links naar rechts: mevrouw Westerhof-Withaar (met hoed), Herman Westerhof, de heer Van Dijk (boekhouder van Westerhof), mevrouw Blokker-Deutekom, onbekend, Piet van Zelst Sr., Rein van Zelst, de heer Blokker en H.J. Westerhof. Handenschuddend op de rug gezien architect W. Koers. (Foto Pers Bureau J. Voeten; collectie Frans Walkate Archief)

film immers een ongewenste noviteit, die te vuur en te zwaard moest worden bestreden en - indien dat niet lukte - op z'n minst gecensureerd of gecontroleerd: Kampen is tenslotte geen Hollywood.

De groeiende populariteit van het medium, de daarmee samenhangende financiële vooruitzichten en - mogelijk - de storende invloed van derden op de programmering in de Stadsgehoorzaal, maar vooral het advies van de Nederlandse Bioscoopbond brachten J. Deutekom, woonachtig in Noord-Scharwoude, die in Noord-Holland meerdere theaters exploiteerde, in 1939 op het idee een nieuwe - onafhankelijke - zaalaccomodatie te bouwen met de laatste technische snufjes voor de vertoning van films.³ Het *Kamper Nieuwsblad* kondigt het voornemen enthousiast aan. Plaatselijk architect Wim Koers presenteert reeds in december zijn plannen, die tijdens het tekenen nog worden geactualiseerd. Zo verplaatst hij de cabine om horizontaal te kunnen projecteren met het oog op eventuele televisie: een begrip dat toen klaarblijkelijk nog een andere invulling had dan heden ten dage. Ook werd een deel van het dak verlaagd en verstevigde Koers op advies van de directeur gemeentewerken A.E. Roest van Limburg enkele vloeren en muren. De bouw werd opgedragen aan de Kamper aannemer H.J.A. Westerhof.⁴

De bouw

De mobilisatie en een zware winter zorgen voor enige vertraging, maar in juni 1940 legt mejuffrouw J. Deutekom, dochter van de opdrachtgever en verloofde van J. Blokker, één van de toekomstige directeuren, in gezelschap van betrokkenen en hoogwaardigheidsbekleders de eerste steen.⁵ De voor de bouw benodigde materialen waren inmiddels bijeengebracht en veiliggesteld voor dreigende inbeslagname vanwege de oorlog. De oplevering verloopt volgens plan. Vrijdag 22 november 1940 wordt het bioscoop-theater - de officiële aanduiding - met een reeks toespraken feestelijk geopend. Die van de heer Miedema, namens de Nederlandse Bioscoopbond, is - achteraf - het meest gedenkwaardig. Zijn melding dat de bond sinds kort onder het Departement van Onderwijs Kunsten en Wetenschap ressorteert, geeft de snelle en ingrijpende reorganisatie door de Duitse bezetter van het Nederlandse culturele leven weer. Zijn wens dat de groep die nog steeds niet sympathiek staat tegenover de film zich ook gewonnen zal geven, de - religieuze - weerstand van een deel van de plaatselijke bevolking. De directie (de heren J. Blokker en P.P. van Zelst), wethouder H. Krans (A.R.), architect Wim Koers en de voorzitters van de VVV (A.H. van 't Oever) en de Kamper Vereniging

Voorgevel van het gebouw van Christelijke Belangen, een monumentaal 18de eeuws pand dat in 1940 moest wijken voor de bouw van het City-Theater. (Foto Pers Bureau J. Voeten; collectie Frans Walkate Archief)

voor Handel en Nijverheid (C.H.L. Lijs) blijven steken in de gebruikelijke gemeenplaatsen, waarna de openingsvoorstelling kan beginnen.⁶

Het nieuwe theater is gesitueerd op Boven Nieuwstraat 115, naast - toen nog Hotel - De Moriaan, in de schaduw van de Broederkerk. Tot op heden een duister en verloren hoekje stad. Voor de bouw moest het onderkomen van Christelijke Belangen, dat eigendom was van P.P. van Zelst, het veld ruimen. Een daad niet alleen beladen met wrange symboliek, maar helaas ook getuigend van een beperkt architectonisch besef. Het brede pand op een dubbel perceel (waarschijnlijk de samenvoeging van twee of meer oudere - middeleeuwse? - huizen, zoals ook een tijdens de sloop gemaakte foto suggereert) was ondanks de verborgen ligging één van de voornaamste woningen van de stad geweest.⁷ Het diende ooit als

residentie voor J.A. Uitenhage de Mist (1749-1823), karakteristiek representant van de Verlichting, tot wiens wapenfeiten onder meer de oprichting van de Kamper vrijmetselaarsloge *Le Profond Silence* behoort.⁸ Het had een vrijwel symmetrische gevel, met een door vensters onderbroken sierlijk houten attiek, waarvan vooral de gebeeldhouwde korbelen opvallen. In het iets naar voren springende middenrisaliet waren de rijk geornamenteerde hoofdingang gesitueerd en het middelste raam van de eerste verdieping, dat eveneens een uitbundige (rand-)versiering had. Over de hele breedte van het gebouw liep een bewerkte natuurstenen plint met gedoseerde detaillering. Opvallend element in het interieur was een elegant gebogen houten trap. Uit alles blijkt dat de Christelijke Belangen werden bewaakt in een voor naam - laat-provinciaal - voorbeeld van de Lodewijk XIV stijl. Ondanks de wat vervallen staat waarin het anno 1939 verkeerde, was het pand een hoogtepunt van de in Kampen relatief schaarse 18de-eeuwse bouwkunst,

dat heel goed het resultaat zou kunnen zijn geweest van een door Uitenhage de Mist verordonneerde verbouwing.

In later tijden werd het pand (weer) in twee huizen opgesplitst en verminderde de status. Onder Christelijke Belangen diende het onder andere als bewaarschool en samenkomstplaats voor diverse verenigingen. In de keukenkelder aan de achterkant van het gebouw, grenzend aan een kleine binnenplaats, woonde in treurige omstandigheden het beheerdersechtpaar Leene, waarvan de man des huizes tevens schoenmaker was.⁹ Ook een andere oudbewoner, de inmiddels totaal vergeten, maar in zijn tijd alom bekende stadsgenoot 'Blinde Tjolle', was duidelijk afkomstig uit een andere sociaal milieu dan De Mist.

In het spotlicht

Net als zijn voorganger was de gevel van Koers theater vrijwel symmetrisch, maar een stuk soberder. Het massieve bakstenen front werd door variaties in het metselwerk vertikaal in drieën gedeeld. Prominent op het dak (zeker tot eind jaren tachtig) en centraal in de gevel stond in zwierige letters de naam 'City', met links en rechts een royale vlaggenstok, die elke twijfel over de grootstedelijke ambities van de vestigingsplaats bij voorbaat overschreeuwden. Onder de naam drie kleine vensters en weer wat lager een groot houten bord voor programma-aankondigingen. Aan weerszijden daarvan grensden twee grotere vensters, gevat in een ijle bakstenen lijst, met bescheiden ramen. Twee maal zes stuks; de bovenste trapeziumvormig, de onderste rechthoekig. Vergeleken met de ontwerptekening is de gevel tijdens de bouw op enkele onderdelen licht gewijzigd, zonder dat het karakter daar ingrijpend door veranderde.

Zelfs het interieur was zoveel mogelijk ingedeeld volgens een symmetrisch stramien. Dubbele ingangsdeuren - iets naar binnen geplaatst, met een paar stenen treden ervoor - leidden naar de 'hall' met een kassa, een loket en deuren naar twee toiletten. Door een binnendeur kon Hotel de Moriaan worden betreden, zodat men voor de nabespreking inpandig kon blijven en de boze buitenwereld nog even op afstand werd gehouden.

De bijna vierkante zaal bood plaats aan 224 mensen. Op het mooie gebogen balkon, dat volgens de correspondent van het *Kamper Nieuwsblad* hoge eisen had gesteld aan de architect, konden 184 mensen zitten. 'De ruimte tussen de plaatsen is groter dan gewoonlijk, zoodat men, in het theater zittend, geen last zal hebben van degene die er voor zit.' De correspondent was ook bijzonder te spreken over technische aspecten als de hete luchtverwar-

ming. Verder meldt hij de aanwezigheid van een ruim toneel, drie kleine kleedkamertjes daarachter, een foyer grenzend aan het balkon en een betonnen kelder voor de verwarmingsinstallatie die ook als werkruimte kan worden benut.¹⁰ In het gebouw werd maar liefst honderd kubieke meter - brandveilig - beton verwerkt, vooral dienend voor de balkonconstructie. De kaspanten waren van ijzer en de lambrizingen van gekleurd hardboard of geel limbahout. Zoveel mogelijk werkzaamheden en leveranties droegen men op aan Kamper bedrijven. Maar bepaalde goederen en diensten zocht men buiten de deur. Zo kwamen de fauteuils van blank beukenhout van de fa. Erven en Co. te Oirschot en was de toneelaankleding van de Amsterdammer Z. v.d. Lugt. Deze kan ook verantwoordelijk zijn voor de twee geschilderde maskers op de muren naast het podium, één lachend en één huilend, verre echo's uit de pioniersdagen van de Griekse tragedie. Een ander sierelement, de handgesmede lamp op het balkon, was een ontwerp van Koers zelf, uitgevoerd door de Kamper firma Hammers en Co.

Minder tastbaar, maar minstens zo essentieel was de akoestiek, waarover de Delftse professor C. Zwikker adviseerde. Hij beval - onder meer - het gebruik van geluidwerend asbest aan. Een raad met verstrekkende gevolgen.

In het hart van het theater stond de projector, uitgelicht in een afzonderlijk artikel in het *Kamper Nieuwsblad* dat leest als een reclametekst: '(...) de Philips F.P.2, wijkt geheel af van de tot nu toe gebruikte apparaten en is van geniale constructie. Deze installatie wordt een topprestatie der filmweergavetechniek genoemd. Na talrijke proefnemingen is het gelukt, een constante lichtbron te verkrijgen, die aan het beeld een buitengewoon gelijkmatige helderheid geeft. Dit laatste is vooral van belang bij kleurenfilms. Alle goede eigenschappen, die een bioscoopinstallatie behoort te hebben, zijn in dit apparaat verenigd.'¹¹ Raadsels zijn er omtrent de drie glas-in-lood ramen in de buitengevel grenzend aan de foyer, het fraaiste versieringselement aan het gebouw. Volgens de krant werden ze uitgevoerd door de bekende Haarlemse firma Bogtman, die - met name - in het interbellum één van de belangrijkste ateliers op dit gebied had en verantwoordelijk was voor honderden ramen in vaak markante panden als het Amsterdamse Scheepvaarthuis.¹² Bogtman voorzag de buitenste glazen van afbeeldingen van wijnranken en het binnenste glas van een impressie van de Griekse herdersgod Pan, een heidense held die het afscheid van de Christelijke Belangen onmiskkenbaar kracht bijzette.

Het merkwaardige echter is dat op het middelste raam de signatuur 'Henk van de Burgt 1946' staat, een kunstnijveraar die in vermeld jaar samen met

Voorgevel City-theater aan de Boven Nieuwstraat voorjaar 2005; pentekening door Hans van der Horst.

stadgenoot Pierre van Rossum en in coöperatie met Siero's Schildersbedrijf een glas-atelier opende.¹³ Heeft Bogtman alleen het ontwerp gemaakt? Is het origineel in de oorlog gesneuveld en door Van de Burgt en Co hersteld. Of is het oorspronkelijke plan pas in vredestijd uitgevoerd en toen opgedragen aan het jonge Kamper bedrijf? Waarschijnlijk is Pan de enige die het nog weet.

Wim Koers behoorde tot een jongere generatie Kamper architecten. Hij begon begin jaren dertig een zelfstandig bureau met Hein Boer, een oud-medewerker van G.B. Broekema, de nestor van de 20ste eeuwse Kamper bouwkunst. Het mag worden aangenomen dat ook Koers voor Broekema heeft gewerkt. Na een paar jaar scheidden Boer en Koers hun wegen. De opdracht voor de bioscoop geeft aan dat laatstgenoemde in relatief korte tijd een zekere reputatie bereikte.¹⁴ De weinige gebouwen die op dit moment van hem bekend zijn, wijzen erop dat hij toentertijd degelijke ontwerpen leverde in een stijl die wij nu typisch jaren dertig noemen.¹⁵ Opvallend aan de exterieurs zijn het veelvuldige en gevarieerde baksteengebruik en een frequente aanwezigheid van monumentale daken, schoorstenen, erkers, balkons en dakkapellen. Ramen zijn vaak onderverdeeld en voorzien van glas-in-lood. In het interieur kunnen serre- en paneeldeuren en vloeren van terrazzo of meerkleurige, al dan niet van versiering of glazuur voorziene tegeltjes worden aangetroffen, waarvan de laatste soms ook als omlijsting rond de schouwen zitten. De gekozen verhoudingen zijn harmonieus, maar weinig baanbrekend.

Koers ontwerp voor het City-Theater toont een hand, die zijn metier beheerst, op de hoogte was van de laatste stilistische ontwikkelingen, maar niet als eerste het vliegwiel aanzwenkte. Zijn gevel is zelfs enigszins stijfjes te noemen. De laatste mode is eroverheen gewaaid, maar uit een afgelegen hoek en met een getemperd briesje. Vergelijkingen met spectaculairdere voorbeelden elders ten lande, als het hoofdstedelijke Tuschinski Theater (1918) van architect H.L. de Jong met zijn extravagante decoraties van Jaap Gidding en Ad den Besten, of het functionalistische Cineac (1933-1934) van J. Duiker aan de Reguliersbreestraat, het Citytheater (1934-1935) van Jan Wils aan het Kleine Gartmanplantsoen aldaar en zelfs met markante bioscopen in de regio, zoals De Kroon (1929) van H.J. Voogden te Zwolle of het Luxor (1918) van J.D. Postma en B. Hoogstraten te Deventer, zijn oneerlijk. Het budget van Koers zal in de crisistijd vlak voor de Tweede Wereldoorlog veel beperkter zijn geweest. Wat dat betreft is tevredenheid met de verzorgde gevel in late Art Deco stijl gerechtvaardigd. Maar het meest

geslaagde onderdeel van het City-Theater is toch het interieur met zijn zwevende balkon, uitstekende akoestiek, goede verhoudingen, functionele indeling en bijzondere sfeer. Vooral daarin ligt het belang van het gebouw. Koers bleef ook na de oorlog in beeld als prominent plaatselijk architect. Zo adviseerde hij in de jaren vijftig onder meer bij de bouw van het monument ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Berkfabrieken naar ontwerp van kunstenaar Lex Horn.¹⁶

Oorlog en vrede

De geschiedenis van het City-Theater begint onder een slecht gesternte. De uitgesproken anti-Duitse exploitant J. Blokker wordt in de oorlog als gijzelaar gearresteerd en samen met een aantal andere Kampenaren in 1944 bij de Koornmarktkazerne gefusilleerd. De bedrijfsvoering wordt voortgezet (tot 1947) door C. Falkenburg, bedrijfsleider van het Cineaconcern en ook nog enkele jaren door eigenaar Deutekom zelf, die overleed in 1951. De laatste was vlak na de oorlog in Kampen komen wonen. Door zijn activiteiten in het culturele leven en zijn inzet voor verenigingen - die hij vaak tegen een geringe onkostenvergoeding de zaal liet gebruiken - had hij zich in korte tijd ontwikkeld tot een gewaardeerd burger. 'De overledene heeft getracht de films te geven waarnaar het Kamper publiek vroeg,' aldus het *Kamper Nieuwsblad* bij zijn verscheiden.¹⁷ Een paar jaar voor zijn dood was hij ook eigenaar geworden van De Moriaan.

Ondanks het feit dat de programmering en bedrijfsvoering in de oorlogsjaren behoorlijk worden belemmerd, verwerft de bioscoop zich een stevige positie. Misschien wel zodanig ten koste van andere instellingen dat de Stadsgehoorzaal zich in 1946 opzichtig gaat profileren als tweede bioscoop.¹⁸ Het City-Theater vist echter ook in de gehoorzaalvijver, want naast filmvoorstellingen is er plaats voor cabaret, terwijl de donderdag vaak ten dienste staat van het verenigingsleven. Tijdens het tienjarig bestaan wordt tevreden teruggeblikt en hoopvol vooruitgekeken. Een week lang krijgt elke tiende bezoeker een gratis toegangsbewijs en de vijfde bezoeker van de kindervoorstellingen een chocoladereep. Films die dat jaar op het programma staan zijn onder meer: *Fabiola*, *Dagboek van een verpleegster*, *Odette Churchill*, *Robretti*, *Achter elke deur*, *Levensstormen* en klassiekers als *De laatste dagen van Pompeii*. De entreprijzen bleven opmerkelijk genoeg tien jaar gelijk. De belastingen en sociale lasten werden daarentegen per saldo behoorlijk verhoogd.¹⁹ Vooral de verhoging van de vermakelijkheidsbelasting voor bioscoopvoorstellingen ten opzichte van ander amusement (35% tegenover

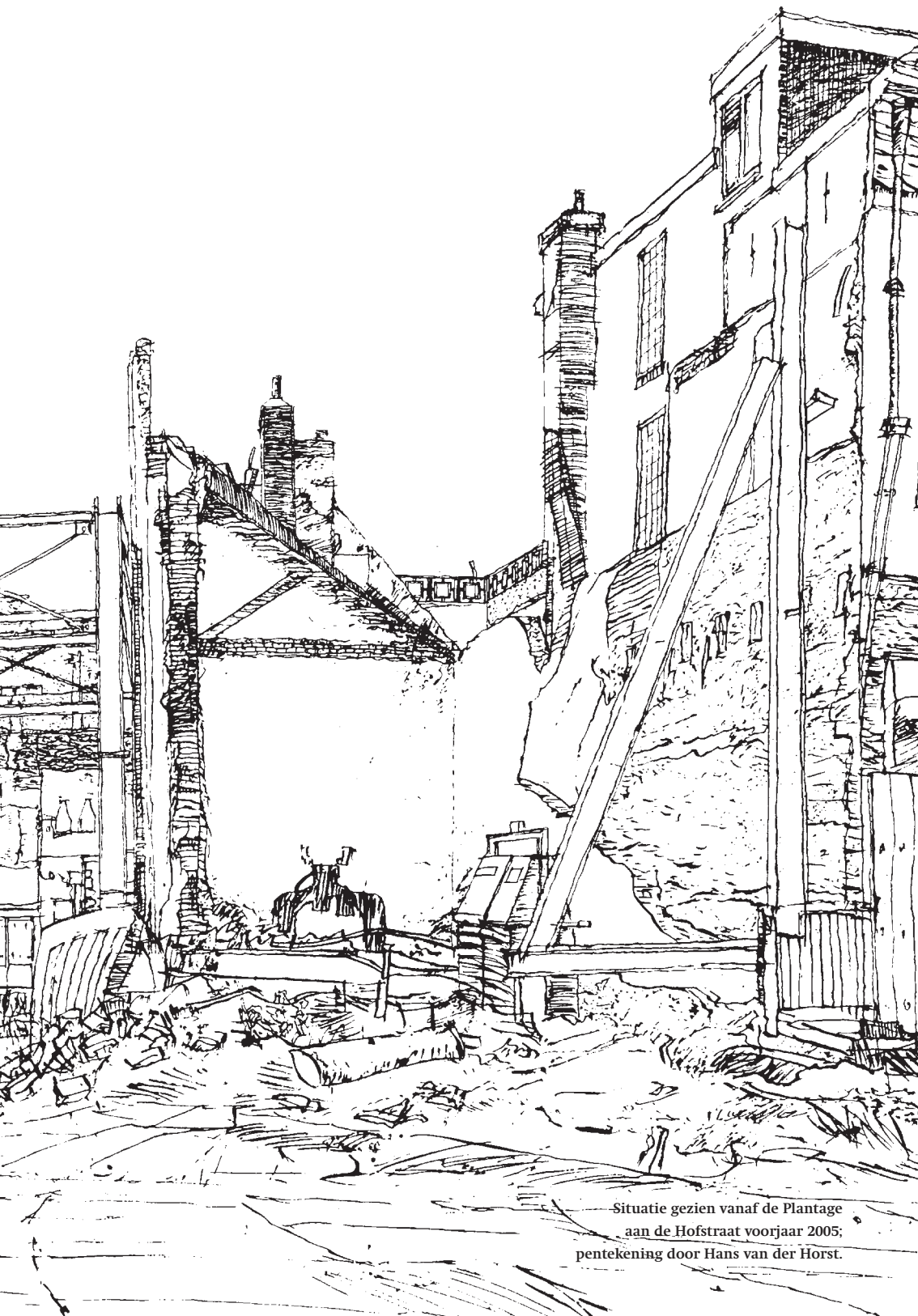
20%) wordt als onredelijk ervaren. Het ondermijnt de concurrentiepositie. Als gevolg daarvan zijn in korte tijd de bruto-inkomsten van de bioscoop behoorlijk gedaald, maar men is bang om prijsverhogingen door te voeren. Drie jaar later wordt echter een officieel verzoek tot verlaging van de vermakelijkheidsbelasting ingediend, zoals dat ook in veel omliggende gemeentes was gebeurd.²⁰ Het protest heeft succes, maar de marges blijven onder druk staan. Elf jaar later speelt de kwestie weer op. De belastingen worden verder verlaagd, waarbij verschillende tarieven worden gehanteerd. Eén voor 'gewone' (20%) en één voor culturele, Nederlandse- en kinderfilms (10%).²¹ Het is een feestelijke ouverture van het vijftwintig jarig bestaan. Dat de financiële situatie niet dramatisch is, blijkt uit het bedrag van f 1.000,- dat het theater ter gelegenheid van haar vijftwintig jarig bestaan schenkt voor een te bouwen zwembad. Het is één van de meest royale giften uit het Kamper bedrijfsleven. 'Het City-theater had geen betere daad kunnen stellen (...) met name wanneer men bedenkt dat de bioscoopwereld een zware concurrent heeft aan de tv en landelijk met een teruglopende recette rekening heeft te houden.' Zelfs de eens zo populaire gratis filmvertoning voor bejaarden is bezweken onder de verleiding van het vierkante oog. Een andere bedreiging is de leegloop van de binnenstad, die in de jaren zestig begint. De huizen in de nieuwe wijken buiten de vestingwallen zijn vaak duurder. Men gaat daarom bezuinigen en het filmbezoek wordt daarvan de dupe. Door een wassende stroom bezoekers uit de Noordoostpolder, Oostelijk Flevoland, Genemuiden en Urk blijft de bezetting echter op peil. Per week worden er films gedraaid met een lengte van dertien kilometer, een enkele reis Kampen-Zwolle.

Na het overlijden van J. Deutekom was - vanaf 1953 - A.C. Uitenbroek de bezielde bedrijfsleider. Als meest succesvolle films in het City-Theater tot dan toe noemt hij onder meer: *De tien geboden*, het Giethoornse veenepos *Fanfare* en *White Christmas* met Bing Crosby. Ook een door hemzelf samengestelde compilatie van Polygoonreportages rond de Watersnoodramp van 1953 trok volle zalen. In 25 jaar tijd ontving het theater drie miljoen bezoekers! Uitenbroek constateert dat zijn bedrijf nog volledig exploitabel is, ook met het oog op uitbreiding en de aanleg van nieuwe en moderne apparatuur.²²

Turks Fruit en Beiers bloot

De volgende decennia wordt de nationale en internationale cinema met vele hoogte- en dieptepunten op de voet gevolgd. Het aanbod varieert van

Situatie gezien vanaf de Plantage
aan de Hofstraat voorjaar 2005;
pentekening door Hans van der Horst.

Disney tot Pasolini en van *Jesus Christ Superstar* tot *The Exorcist*. *Jaws* en *Turks Fruit* worden meerdere malen geprolongeed. Regelmatig valt men terug op 'gouwe ouwe' als *Ben Hur* en *Dik Trom*. De Kamper kranten signaleren het aanbod trouw: 'Johan Cruyff en James Bond: scherpschutters in City' en 'Keetje gaat weer in Kampen tippelen'. Het zijn steeds vaker gegarandeerde kaskrakers die worden geprogrammeerd. De artistieke kwaliteit komt op de tweede plaats. Grof geweld en Beiers bloot worden de pijlers onder het economisch bestaan van het theater. *My Fair Lady* blijkt steeds vaker te jodelen. Langzaam zet de verloedering in, in meerdere opzichten.

Het is een veeg teken dat in de jaren zeventig verschillende filminitiatieven worden genomen buiten de bioscoop om. De echte filmliefhebbers komen blijkbaar onvoldoende aan hun trekken. Begin '76 ontstaat de Ciné-club Kampen, die zich richt op films die '(...) ondergewaardeerd zijn, iets te vertellen hebben, meestal politiek gekleurd en van minder recente datum zijn.' Samen te vatten onder de noemer 'kwaliteitsfilm', waarvan het aanbod volgens de initiators in de Kamper contreien bedroevend slecht is. Ze worden getoond in de Koornmarktspoort.²³ Eind dat jaar stort zelfs het Departement Kampen van de aloude Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich op de filmvertoning. Ook hier is de wens naar grotere verscheidenheid de drijfveer. Alles gebeurt overigens in goed overleg met het Citytheater en de andere - inmiddels meerdere - Kamper filmclubs,²⁴ die op een gegeven moment hun krachten bundelen.

Als eind jaren zeventig, begin jaren tachtig diverse academies neerstrijken in de stad, lijkt het tij te keren. Studenten zijn in de regel enthousiaste bioscoopbezoekers. De kunstakademie organiseert filmcycli rond bekende regisseurs en de donderdagavond wordt het domein van de filmclub/liga. De nieuwe bezoekers waarderen de unieke, vooroorlogse sfeer van het theater, (waar roken was toegestaan en honden oogluikend werden getoleerd), maar dat inmiddels wel zwaar verwaarloosd was. Onder de naam 'Fitzcarraldo' stort een groep enthousiastelingen zich met weinig middelen maar grote gedrevenheid op de revitalisatie. De orkestbak wordt omgetoverd tot een stijlvolle bar en voor de gelegenheid geklede piccolo's lopen rond met versnaperingen. Daarnaast blijven de kaskrakers geprogrammeerd. Het mag niet baten. De exploitatie wordt steeds moeizamer. De opkomst van de videorecorder is waarschijnlijk de genadeklap. Het theater sluit. Na een halve eeuw heeft Kampen geen bioscoop meer.

Reddingsplannen

De eigenaren bieden het pand te koop aan, maar de vraagprijs is hoog en het is duidelijk dat daarmee de kous nog niet af is. Van de gemeentelijke overheid valt in eerste instantie geen hulp te verwachten. Het college geeft in 1990 aan dat zij de instandhouding en exploitatie ziet als een particuliere zaak. Wel wil zij als intermediair de eventuele initiatieven bundelen. Maar het inzicht schrijdt voort. Twee jaar later krijgt Stichting Stadsherstel Kampen een subsidie voor een bouwkundig onderzoek. Er zijn diverse potentiële gebruikers: de Christelijke Hogeschool voor de Kunsten, de Kamper Filmclub/Fitzcarraldo, de Belangen Vereniging Kunstenaars Kampen en de jonge stichting/vereniging tot behoud/exploitatie van het City-Theater. De conclusies van het rapport zijn echter verontrustend. Het verschil tussen vraag- en taxatieprijs is groot. Er zijn ingrijpende en kostbare verbouwingen noodzakelijk, onder meer door de vondst van asbest. De totale onkosten worden geraamd op één miljoen gulden. Daarbij komt nog een forse jaarlijkse bijdrage in de exploitatiekosten. Het college krijgt het advies geen initiatieven meer te nemen.²⁵ In 1995 dient zich zowaar een serieuze gegadigde aan. Hij is in onderhandeling met de eigenaren en heeft tevens zijn oog laten vallen op Hofstraat 120, het onderkomen van het Grafisch Atelier, dat in bezit is van de gemeente. Hij wil dit pand bij het theater betrekken om er een nieuwe ingang en foyer te situeren. De gemeente vindt dat idee goed passen bij de recreatieve verblijfsfunctie die men aan de aangrenzende Plantage heeft gegeven en is genegen tot verkoop. De gegadigde haakt echter af. 'De kans dat het pand ooit weer een culturele functie krijgt is heel klein', luidt vervolgens de conclusie van een ambtelijk advies eind '95.²⁶ De gemeente trekt vervolgens - noodgedwongen - het initiatief naar zich toe: begin 1995 koopt men het theater en later dat jaar het perceel Hofstraat 118, naast het Grafisch Atelier, zodat het hele blok bij één eigenaar komt. De bouwkundige waardering voor het theater is in de tussentijd alleen maar gegroeid. Er wordt zelfs verzocht het pand aan te wijzen als rijksmonument, hetgeen op termijn wordt gehonoreerd.²⁷ In augustus 1996 legt een delegatie van de provincie een werkbezoek af. Het bij die gelegenheid verschenen persbericht vat het belang van het theater nog eens samen: 'De bioscoop is nog één van de zeer weinige nog gaaf gebleven theaterbioscopen. (...) Het is geen verbouwde feestzaal, zoals veel andere oude bioscopen (...) en verkeert grotendeels nog in authentieke staat. Bij binnenkomst komt die sfeer van "vroeger" direct al naar voren. De tand des tijds en "ondeskundig" gebruik van verfmaterialen hebben op sommige plaatsen

het pand aangetast, maar wanneer daar "doorheen" wordt gekeken, is de technische staat van het pand nog goed.' De gemeente is er zich van bewust dat de huidige filmkijker meer keuze wil en er dus concessies moeten worden gedaan, maar verklaart dat '(...) het interieur van de bioscoop zal blijven zoals het is.'²⁸ De provincie is blijkbaar zo enthousiast dat er (30 september 1997) subsidie wordt verstrekt.

Ondertussen bestaat de Kamper Filmclub nog steeds. Na sluiting van het City-Theater is men uitgeweken naar de Stadsgehoorzaal en later naar 't Ukien. De club toont zo'n veertien films per jaar die gemiddeld 40 bezoekers trekken.²⁹ Maar rond het theater wordt het stil, het gebouw verloedert verder. Een groep gedreven liefhebbers verenigt zich ondertussen in de Stichting Vrienden van het City-Theater en houdt de plannen warm.

Ontknoping

Na jaren van stilstand komt er in 1999 weer beweging in de zaak. Een serieuze kandidaat doet een haalbaarheidsonderzoek met negatief resultaat: de bestaande bioscoop zal ook na grondige renovatie niet afgestemd zijn op de veranderde markt. Voor een rendabele bedrijfsvoering zijn drie zalen nodig en daarvoor is er te weinig ruimte.³⁰ De gemeente doet vervolgens vergeefse pogingen om ook de panden Hofstraat 116 en Boven Nieuwstraat 117 te verwerven.³¹ De panden Hofstraat 118 en 120 heeft men al achter de hand.

Als in 2000 het asbest wordt verwijderd en de daarmee besmette zaken als stoelen, gordijnen en vloerbedekking, is er geen weg terug. Het interieur is onherstelbaar verminkt. Langzaam groeit het besef dat het niet valt te behouden. Iets wat de gemeente zich terdege realiseert. De zoveelste patstelling dreigt. Het plan voor een uitgaanscentrum rond het theater is echter één van de belangrijkste pijlers van de door de stedelijke overheid geformuleerde binnenstadsvisie, die nu wel erg troebel dreigt te worden. Er is inmiddels al veel tijd en moeite geïnvesteerd, complete sloop van het gebouw is onwenselijk, het definitieve vertrek van een bioscoop uit Kampen tast de aantrekkelijkheid van de stad (nog meer) aan.

In 2002 keert het tij. Het bedrijf Movie Unlimited, de kandidaat uit 1999, die in Hoogeveen en Zevenaar op succesvolle wijze zogenaamde servicebioscopen exploiteert, waar bezoekers tijdens de voorstelling een hapje en een drankje kunnen bestellen, presenteert samen met aannemersbedrijf De Gilden en architect Frans Verwey een plan voor een soortgelijke instelling in Kampen. Ze willen zo snel mogelijk beginnen en zijn bereid bijna

Het beschadigde glas-in-lood raam van de god Pan. (Foto collectie Frans Walkate Archief)

1,5 miljoen euro te investeren.³² De bestuurders reageren in eerste instantie voorzichtig, maar de pers en de Stichting Vrienden blijven de zaak vurig bepleiten. Iedereen realiseert zich dat het nu of nooit is.³³ In oktober 2002 gaat de kogel door de kerk. Het college van B en W stelt 1 miljoen euro beschikbaar en de panden aan de Plantage die de gemeente in eigendom heeft.³⁴ Het financiële gat dat nog rest, wordt in een laatste krachtsinspanning gedicht, onder meer door versobering van de plannen. In mei 2003 wordt de definitieve versie overhandigd.³⁵ De tekeningen tonen een virtueuze driedimensionale puzzel, waarbij de beschikbare ruimte, een lastige optelsom van rechthoeken, optimaal wordt benut. De gevel aan de Boven Nieuwstraat behoudt haar originele gestalte, maar verliest de functie van entree. Op de plaats van de oude zaal verrijzen er nu twee. De hoogte van het gebouw blijft ongewijzigd. Ingrijpend is de verandering aan de Hofstraat/Plantagezijde, waar de nieuwe ingang komt en tevens de derde bioscoopzaal en het horeca-gedeelte met foyer. Hier vindt een duidelijke schaalvergroting plaats met een aanmerkelijke reductie van de voorheen aanwezige rijkdom aan bouwkundige details, ook al is het verdwijnen van het eenvoudige pand van het Grafisch Atelier en de 19de eeuwse lijstgevel ernaast op zich geen rampzalig stedenbouwkundig verlies. De in geometrische vlakken onderverdeelde nieuwe voorgevel, die eerder functioneel en trendvolgend is dan een gloriërende artistieke krachtsinspanning, wordt grotendeels opgetrokken in zogenaamd vormsteen en glas, afgezet met aluminium accenten zoals dorpels. De doorzichtige vliesgevel, waarachter het horecagedeelte zich exposeert - een vage referentie aan de functionalistische filmzalen uit de jaren twintig en dertig - zal bij avond de Plantage aanzienlijk verlevendigen en een plezierige verblijfslocatie zijn. Het effect bij dag zal minder spectaculair zijn en het is de vraag of de schaalvergroting in dit opzicht een verbetering is. Zie de huidige apotheek.³⁶

Eind 2004 vangen de sloopwerkzaamheden aan. Het Grafisch Atelier en Hofstraat 118 sneuvelen als eerste. De aanblik na voltooiing van de klus is dramatisch. Alleen enkele tussenmuren, de gevel aan de Boven Nieuwstraat en een deel van de ijzeren constructie staan nog overeind. Verder rest er één groot gapend gat, dat bovendien zonder grondig archeologisch onderzoek is leeggehaald, een doodzonde op deze locatie. Schrijnend duidelijk wordt ook - en veel pregnanter dan op de tekening - dat van een restauratie niet kan worden gesproken, maar dat het grootschalige nieuwbouw met behoud van de Boven Nieuwstraatgevel betreft. En die gevel is, zonder bijpassend interieur, niet uitzonderlijk. Nota bene wordt het fraaiste onder-

deel ervan: het glas-in-lood raam van Pan na diefstal beschadigd weer teruggevonden en is het de vraag of het nog kan en zal worden hergebruikt. Rest de vraag of het anders had gekund. Er kan moeilijk worden beweerd dat de belangrijkste betrokkene, de gemeente, niets heeft gedaan. Zij trok, zij het noodgedwongen en tegen wil en dank, steeds meer taken naar zich toe en stond daarbij voor aloude dilemma's: ten koste van wat moet je iets behouden, geld kan maar één keer worden uitgegeven, terwijl de subsidiepotjes voor monumentenzorg steeds kleiner worden. Herstel en exploitatie in de oude vorm had een jaarlijks, structureel tekort opgeleverd, waaronder andere belangen zouden hebben geleden. Wel is duidelijk dat de tijd de voornaamste sloper is geweest, zoals zo vaak in Kampen het geval was. Sneller handelen had veel geld bespaard en dus meer mogelijkheden geschapen. In ieder geval heeft Kampen in 2005 weer een bioscoop en zal de Plantage als uitgaanscentrum een grote impuls krijgen, net als de stad zelf, maar de unieke, vooroorlogse zaal, met het majestueuze balkon, de riantte hoogte, het comfortabele - zij het enigszins verschoten - pluche, de beschutte orkestbak en de bordeauxrode schemering, waar de sigarettenrook grillige patronen maakte in het licht van de geruststellend ratelende projector, is voorgoed verdwenen.

Noten

- 1 Advertentie in de *Kamper Courant*, d.d. 19 juni 1910; Anon. 'De Kermisweek', *Kamper Courant*, d.d. 23 juni 1910. Met dank aan dhr. J. Kroon.
- 2 Anon. Verslag zonder titel in de rubriek Stadsnieuws van de *Kamper Courant*, d.d. 7 maart 1912. Met dank aan dhr. J. Kroon.
- 3 Hij verkoos Kampen boven IJsselmuiden. Anon. 'City Theater bestaat vijftintig jaar. Vorstelijke gift van duizend gulden voor de zwembad-actie. Wekelijks draait men aan film afstand Kampen-Zwolle. Gebouw voldoet nog aan modernste eisen', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 10 november 1965.
- 4 Anon. 'Bioscoopbouw gaat door. Volgende week begint de afbraak', *Kamper Nieuwsblad* d.d. 30 november 1939; Gemeente Archief Kampen (GAK), Bouwvergunningen, brief A.E. Roest van Limburg aan B en W d.d. 30 januari 1940.
- 5 Anon. 'Het nieuwe City-theater. Zaterdagmiddag werd de eerste steen gelegd', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 12 juni 1940.
- 6 Anon. 'Het "City-theater" officieel geopend. Feestelijke voorstelling met tal van genodigden', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 23 november 1940.

- 7 De foto, gemaakt in augustus 1939, bevindt zich in het Frans Walkate Archief te Kampen.
- 8 Annotatie op verschillende foto's van het gebouw uit het Frans Walkate Archief (FWA); over J.A. Uitenhage de Mist zie: C.N. Fehrmann, 'Mr. Jacob Abraham Uitenhage de Mist (1749-1823)' *Kamper Almanak 1958-1959*, p. 181-235.
- 9 Anon. 'Kampen voorheen en thans... Afscheid van de Boven-Nieuwstraat', *Kamper Courant*, d.d. 13 januari 1939.
- 10 Anon. 'De bouw van het City-Theater. Kampen is binnenkort een schoon gebouw rijker', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 17 augustus 1940.
- 11 Anon. 'De projectie-installatie van het City-Theater', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 2 november 1940.
- 12 Over glasatelier Bogtman zie: F. Leidelmeijer en H. Spreen, *Kunstnijverheid in de stijl van de Amsterdamse School en art deco uit de ateliers van de familie Bogtman*, (Kranenburghcahier nr. 8, een uitgave van Museum Kranenburgh te Bergen), september 1999. In dit cahier is een uitgebreide literatuurlijst opgenomen met werken van en over (leden van) de familie Bogtman.
- 13 Anon. "'Dienende kunst". Bij de opening van de eerste glazenierswerkplaats in Kampen,' *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 16 maart 1946.
- 14 Hetzelfde geldt overigens voor Hein Boer, die voor en na de Tweede Wereldoorlog een indrukwekkend oeuvre opbouwt.
- 15 Het mag worden aangenomen dat een belangrijk deel van zijn vooroorlogs oeuvre ligt in de Oranjewijk en Zuid. Er is nog nauwelijks onderzoek naar gedaan en voor dit artikel voerde dat voor het beschikbare tijdsbestek te ver.
- 16 G. Westerink, 'Klaagmuur in Kampen. De dreigende teloorgang van een monumentaal kunstwerk van Lex Horn,' *Kamper Almanak 2004*, p. 173.
- 17 Anon. 'J. Deutekom directeur City-Theater overleden,' *Kamper Nieuwsblad* d.d. 9 oktober 1951.
- 18 Zie daarvoor onder meer de artikelen in *Kamper Nieuwsblad* d.d. 15 juni 1946 en *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 6 juli 1946 over de Gehoorzaal als tweede bioscoop.
- 19 Anon. 'Tien jaar City-Theater,' *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 16 november 1950.
- 20 Anon. 'Het City-Theater vraagt verlaging van de vermakelijkheidsbelasting. Bedrijfsleider wendt zich tot de Raad,' *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 5 maart 1953.
- 21 Anon. 'Minder belasting voor films "City"', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 21 april 1964.
- 22 Anon. 'City Theater bestaat vijftientig jaar. Vorstelijke gift van duizend gulden voor de zwembad-actie. Wekelijks draait men aan film afstand Kampen-Zwolle. Gebouw voldoet nog aan modernste eisen,' *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 10 november 1965.
- 23 Anon. 'Kamper Ciné-club opgericht. Vanavond vertoning van Bergman's "De grote stilte" in de Koornmarkspoort,' *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 5 februari 1976.

- 24 Anon. 'Nut neemt initiatief voor filmliga Kampen,' *Nieuw Kamper Dagblad*, d.d. 21 december 1976.
- 25 Adviesnota H. Pen aan B en W d.d. 20 juli 1994, deels gebaseerd op het bouwkundig rapport.
- 26 Adviesnota H.H. Seinen aan B en W d.d. 15 november 1995.
- 27 Adviesnota H.H. Seinen, aan B en W d.d. 13 Maart 1995.
- 28 Persbericht d.d. 30 augustus 1996.
- 29 Brief H.F. Boven namens de Stichting Kamper Filmclub aan B en W, d.d. 15 maart 1996.
- 30 Brief G. Hollemans (Hollywood service theater BV) aan A. Visserman van de afdeling stadsvernieuwing, d.d. 16 mei 1999.
- 31 Adviesnota A. Visserman, afdeling bouw en economie aan B en W , d.d. 11 mei 1999.
- 32 J. Hengeveld, 'Exploitant ziet volop mogelijkheden in Kampen. Albert Vos van Movie Unlimited begint liever vandaag dan morgen met bioscoop in City-Theater,' *Nieuw Kamper Dagblad*, d.d. 15 juni 2002; J. Huppelwater (pseudoniem), 'Zilveruitjes. Afwegingen,' *Nieuw Kamper Dagblad*, d.d. 21 juni 2002.
- 33 Anon. 'Het is nu of nooit voor de bioscoop. Vrienden van het City Theater wachten in spanning op begroting voor 2003,' *Nieuw Kamper Dagblad*, d.d. 2 oktober 2002; Anon. 'Komst bios nog altijd mogelijk. "Iedereen water in de wijn"', *Nieuw Kamper Dagblad*, d.d. 4 oktober 2002.
- 34 Anon. 'Bioscoop lijkt toch haalbaar. College trekt 1 miljoen uit,' *Nieuw Kamper Dagblad* d.d. 26 oktober 2002.
- 35 Die nadien op onderdelen nog wel worden herzien, maar in opzet ongewijzigd blijven.
- 36 Voor de beschrijving is gebruik gemaakt van de 29 januari 2004 gedateerde tekening.

